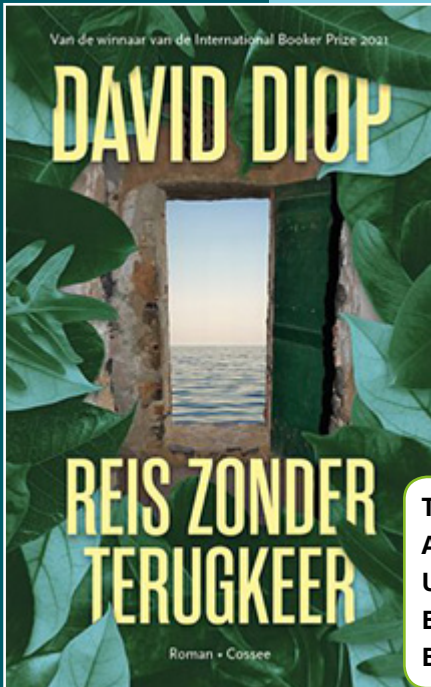
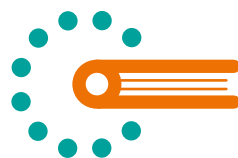

LEESWIJZER 2023-2024

TITEL Reis zonder terugkeer
AUTEUR David Diop
UITGEVER Cossee, Amsterdam, 2022
BESPREKER Ellie Dikkers
BOEKBESPREKING Maart 2024

LITERATUURCLUBS
DRENTHÉ

DE AUTEUR	4
.....	
SAMENVATTING	7
.....	
TITEL	10
.....	
OPDRACHT	11
.....	
MOTTO	11
.....	
PERSONAGES	12
.....	
VERTELWIJZE EN PERSPECTIEF	15
.....	
STRUCTUUR	16
.....	
RUIMTE	17
.....	
TIJD	18
.....	
STIJL	18
.....	
THEMA'S	19
.....	
MOTIEVEN	22
.....	
GENRE	24
.....	
ONTVANGST	26
.....	
DISCUSSIEVRAGEN	28
.....	
BRONNEN	30
.....	
AANTEKENINGEN	31
.....	

DE AUTEUR

David Diop werd op 24 februari 1966 geboren in Parijs maar groeide op in Senegal. Hij ging naar de lagere school en de middelbare school in Dakar. Hij keerde op zijn achttiende terug naar Frankrijk om te studeren aan de Universiteit van Toulouse en vervolgens in Parijs. Hij behaalde zijn doctoraal examen literatuurwetenschap aan de Sorbonne, waar hij enkele jaren later ook promoveerde op de Franse literatuur van de 18e eeuw. Na zijn promotie schreef Diop een tweede

proefschrift waarmee hij in 2014 de academische graad Habilitation à Diriger des Recherches (HDR) verkreeg, in Frankrijk de kwalificatie voor toelating tot senior onderzoeksposities of een hoogleraarschap. In 1998 werd hij benoemd tot docent literatuurwetenschap aan de Université de Pau et des pays de l'Adour. Daar doceert hij 18e-eeuwse literatuur en Franstalige Afrikaanse literatuur. Sinds 2009 leidt hij een onderzoeksgroep over de Europese vertegenwoordigingen van Afrika en de Afrikanen in de 17e en 18e eeuw. Tot zijn onderzoeksterreinen behoren onder andere: Afrika in het Europese wetenschappelijke discours in de 18e eeuw, reisverhalen in de 18e eeuw, geschiedenis van boeken en bibliotheken in de 17e en 18e eeuw en Franstalige literatuur van zwart Afrika.

Foto © Eric Traversié

Reis zonder terugkeer of de verborgen cahiers van Michel Adanson
is vertaald door Martine Woudt, 2021 De oorspronkelijke titel luidt:
La porte du voyage sans retour.

Schrijverschap

Als hoofd van de faculteit Letterkunde aan de universiteit van Pau is Diop naast literatuurwetenschapper ook schrijver. Naast zijn wetenschappelijk werk schreef Diop historische romans. De thematiek van zijn boeken sluit aan bij zijn onderzoek: hoe Europeanen kijken naar het Afrikaans continent, de Afrikanen, de kolonisatie, de slavernij.

In 2012 verscheen Diops romandebuut 1889, *l'Attraction universelle* dat gaat over een groep van elf Senegalezen afkomstig uit Saint-Louis. Zij zijn de afgevaardigden voor de publieksattractie 'Village Nègre' (het negerdorp) van de Wereldtentoonstelling van 1889 in Parijs. De Senegalezen stranden echter in Bordeaux en komen terecht bij een klein circus. Daar worden ze gedwongen om deel te nemen aan 'un spectacle de nègres' (een negershow). De geplande voorstelling verloopt echter anders dan verwacht.

In 2018 verscheen zijn tweede roman *Frère d'âme* (*Meer dan een broer*). De titel is een toespeling op de uitdrukking 'Frères d'armes' (wapenbroeders). Het is een anti-oorlogsroman waarin het kolonialisme en de Eerste Wereldoorlog met elkaar verbonden worden. Twee jonge Senegalese jeugdvrienden vechten als tirailleurs aan de zijde van de Franse troepen tegen de Duitsers. Een van de twee hoofdpersonen, Mademba Diop, wordt gedood in de loopgraven in Lorraine. Zijn vriend Alfa Ndyaye draait door en begint met het afhakken van de handen van verslagen Duitse tegenstanders. Eerst wordt hij gezien als een held maar zijn daden schrikken zijn Franse kameraden steeds meer af. Hij wordt overgebracht naar een veldhospitaal. Daar vertelt Alfa hoe de Afrikaanse soldaten worden ingezet voor de oorlog in Frankrijk, ver van hun eigen land en vertrouwde omgeving.

Diop ontving voor *Frère d'âme* de Prix Goncourt des Lycéens. De prijs werd op 15 november 2018 uitgereikt in het Élysée door de Franse president Emmanuel Macron en de ministers van Onderwijs en van Cultuur. Voor de Engelse vertaling van het boek, *At Night All Blood is Black*, won hij de International Booker Prize 2021, samen met vertaler Anna Moschovakis. Na deze prestigieuze prijzen volgden nog de Premio Strega Europeo en hier in Nederland ook nog eens de Europese Literatuurprijs voor de vertaling *Meer dan een broer*. In één klap was Diop een internationaal bekend auteur.

In 2021 verscheen de derde roman van David Diop: *La Porte de voyage sans retour* (*Reis zonder terugkeer*) over de jonge Franse botanicus Michel Adanson die in 1750 naar Senegal reist om de inheemse flora te bestuderen. Tijdens een bezoek aan het eiland Gorée, bij Dakar voor de kust van Senegal, ontdekt Adanson dat vanaf dit eiland vele duizenden tot slaaf gemaakte Afrikanen worden verscheept naar de Nieuwe Wereld. In het dorp Sor hoort hij een verhaal over een jonge vrouw die naar het vaste land wist te ontsnappen. Zijn reis wordt een zoektocht naar deze vrouw.

Achtergrond

Diop kwam op het onderwerp van zijn nieuwe roman *Reis zonder terugkeer* toen hij voor zijn onderzoek van 18e-eeuwse reisverslagen het reisverslag *Voyage au Sénégal* van Michel Adanson, de Franse botanicus (1727-1806) bestudeerde. Diop houdt van reisverslagen, omdat die vaak een bijzonder mengsel zijn van objectieve waarnemingen en uitingen van gevoelens. Ook nu inspireerden objectieve gegevens over de gedeelde geschiedenis van Frankrijk en Senegal Diops verbeelding om aan de slag te gaan. Diop keert terug naar de 18e eeuw, Michel Adanson vertrok in 1748 naar Senegal, toen deels onder Frans bestuur. Hij deed er vijf jaar lang onderzoek naar fauna en flora en zou ook woordenboeken publiceren over de lokale talen. Uit Adansons verslag en zijn nagelaten geschriften bleek dat hij in alles geïnteresseerd was. Niet alleen in flora en fauna, ook in samenlevingen en mensen. Hij was botanist en zoöloog, maar ook etnograaf en geograaf. In de aantekeningen van Adanson vond Diop een diepe belangstelling voor mensen terug, de trots dat hij daar vrienden had gemaakt en zwarte prinses had leren kennen. Hij was dus veel meer dan een wetenschapper en oprecht geïnteresseerd in Afrika.

In een interview met *de Volkskrant* zegt Diop het volgende over zijn hoofdpersoon Adanson:

Adanson was een systematicus in een tijd dat men heilig geloofde in kennis door ordening en classificatie. Hij wilde al zijn kennis, alle kennis van de planten- en dierenwereld encyclopedisch samenbrengen in een reeks boeken, een onmogelijke opdracht die niettemin zijn levenswerk was. Heroïsch en tragisch. Zijn briljante en toch ook blinde arbeidsdrift maakte

hem, naast zijn onderzoekende geest en ontdekkingslust, voor mij zo interessant. Een figuur uit een roman.

Adanson was zoals iedereen een man van zijn tijd. Zijn verslag bevat de gewone clichés en vooroordelen over het 'zwarte continent', maar in het algemeen valt zijn nieuwsgierigheid op, zijn openheid van geest. Zo is hij oprecht verbaasd over de taal die daar wordt gesproken, het Wolof, nog altijd de grootste taal van Senegal. Hij ontdekt de schoonheid van die taal, de precisie en compactheid ervan, en leert die ook spreken, want alleen zo kan hij, geleid door plaatselijke genezers, doordringen in de wereld van de inheemse planten met hun lokale namen. Dat een andere taal dan het Frans de wereld kon beschrijven, was een soort openbaring voor Adanson. Dit alles maakte dat dit relaas voor mij tot de wereld van de fictie ging behoren.

In Adansons reisverslag zie je hoe hij tot het voor hem verrassende inzicht komt dat er soms emotionele en menselijke verklaringen nodig zijn om de dingen te begrijpen, waar een strikt wetenschappelijke verklaring niet voldoet. Ik trek dat door in mijn roman. Ik laat hem in de laatste maanden van zijn leven zichzelf herontdekken: ik zet hem aan het schrijven. In wat ik zijn *Cahiers* noem, die hij zijn dochter Aglaé nalaat, vertelt hij het diepere, persoonlijke verhaal van zijn reis.

Dat niet-officiële verhaal is als een geheime missie naar alles wat tot op dat moment verborgen was gebleven. Het romantische verhaal dat zijn hele verdere leven, zijn karaktervorming en gemoedstoestand bepaalde, vol van de ambitie, de discipline, de koude wil die hem zo kenmerkten. Hij geeft zich bloot in dat schrijfproces, wat voor een ouder niet gemakkelijk is tegenover een kind.

SAMENVATTING

De sterfscène van de hoofdpersoon botanicus Michel Adanson waar het boek mee begint, is prachtig. Zijn verkalkte gewrichten zijn 'verwrongen als wijnranken' en zijn organen geven het langzaam op. De inwendige kraakgeluiden die zijn stervende lichaam maakt, doen hem terugdenken

aan een bosbrand die hij ooit aanstak in Senegal, waar hij verbleef om onderzoek te doen naar Afrikaanse flora. Zoals de bomen toen, kan ook Adanson niet schreeuwen of praten terwijl hij verteerd wordt door een inwendig vuur.

Het begin van Adansons einde is op 26 januari 1806. Hij woont in Parijs. Zijn huishouden wordt verzorgd door de Henry's. Zonder duidelijke oorzaak breekt Adanson zijn been en moet hij het bed gaan houden.

Adanson gaat nadenken over zijn leven. Hij realiseert zich dat zijn wetenschappelijk werk en verzamelingen zullen verdwijnen. Hij wil echter dat Aglaé, zijn dochter, hem zal leren kennen. Hij had altijd te weinig tijd aan haar besteed want tot dan toe was hij alleen bezig geweest met zijn *Universele Sfeer*, zijn encyclopedisch meesterwerk, dat hem tot de top van de botanica zou verheffen. Hij realiseert zich nu dat het louter ijdelheid was. Zijn berouw was al negen maanden daarvoor ontwaakt toen zijn vriend Le Joyand hem had verrast met een ontvangst. Hij ziet die avond een schilderij van een Wolofvrouw en hoort muziek uit de opera *Orpheus en Eurydice* van Gluck, dit brengt het verleden tot leven.

'De golf herinneringen die ik tientallen jaren achter een dijk van illusies had weggestopt om me voor hun wreedheden te behoeden, overspoelde me.'
(250)

Hij begint te schrijven en het duurt zes maanden, negen dagen en negen uur voordat uiteindelijk, in aanwezigheid van Aglaé, zijn dood inzet. Adanson is zijn hele leven systematisch te werk gegaan, hij vindt het dan ook jammer dat hij zijn sterven niet kan beschrijven. Adanson schrijft voor zijn dochter cahiers vol over zijn leven in Afrika en over de vrouw, Maram, waar hij vijftig jaar geleden verliefd op was. Hij verstoppt de cahiers in een ladenkastje, omdat hij hoopt dat Aglaé moeite wil doen hem te leren kennen en zijn erfenis wil aanvaarden. Hij maakt zich op het laatst wel zorgen of Aglaé zijn dagboek wel zal vinden.

Na Michels dood wordt de erfenis naar Kasteel Balaine gebracht, waar Aglaé ondertussen woont. Aglaé vindt dat haar vader haar een hoop rommel heeft nagelaten, maar besluit toch niets weg te gooien. Ze vindt inderdaad

zijn dagboeken, waarin hij haar vertelt over die reis, die een beslissende wending gaf aan zijn leven. Zó beslissend dat hij met Aglaé eigenlijk nooit een goede band heeft kunnen opbouwen. Hij is na zijn terugkeer uit Senegal zo obsessief aan het werk gegaan dat hij geen tijd had voor zijn vrouw en kind. Zijn vrouw Jeanne gaat van hem scheiden en gaat samenwonen met Girard de Busson. Aglaé krijgt veel tijd en aandacht van Girard. Ook in financieel opzicht steunt hij haar, onder andere met bruidsschatten voor haar twee huwelijken. Bovendien geeft hij haar Kasteel Balaine, waar ze met adviezen van haar vader een botanische tuin aanlegt. De verhouding met haar vader is in die tijd weer hersteld en ze zet hem op een voetstuk.

Aglaé gaat het manuscript lezen, wij lezen met haar mee. Vanaf dit punt spreekt Adanson vanuit een ik-perspectief. Adanson is 23 jaar als hij vertrekt naar Saint-Louis in Senegal in de hoop daar planten te ontdekken en zo zijn naam als botanicus te vestigen. Hij bezoekt Senegal nadrukkelijk als wetenschapper en probeert zo veel mogelijk afstand te bewaren tot zijn landgenoten, de Franse bevelvoerders. Die houden zich vanuit de handelsposten Saint-Louis en Gorée bezig met handel in allerlei producten en het verkopen van vele duizenden tot slaaf gemaakten vanuit West-Afrika naar de Franse koloniën in Amerika. Adanson slaagt er echter niet in om vast te houden aan zijn positie van onafhankelijk onderzoeker: 'Ik maakte die reis naar Senegal om planten te ontdekken, en ik ontmoette er mensen' (51), zo noteert hij in zijn cahiers.

Adanson krijgt een twaalfjarige jonge Waalo-prins, Ndiak toegewezen als vrijgeleide. Ook gaat een groep gewapende krijgers mee als begeleiders op zijn binnenlandse reis. Ndiak leert hem Wolof spreken en is erg belangrijk in het leggen van contacten, Adanson beschouwt hem als vriend.

Adanson en zijn gezelschap komen terecht bij Baba Seck, het dorpshoofd van een Wolofstam uit het dorp Sor. Hier hoort Adanson over Maram, het op mysterieuze wijze verdwenen nichtje van Baba Seck. Ze zou ontvoerd zijn, tot slaaf gemaakt en teruggekeerd van die 'reis zonder terugkeer'. Adanson raakt geïntrigeerd en gaat onder het mom van zijn botanisch onderzoek naar haar op zoek met hulp van Ndiak.

Bij toeval komt Adanson, nadat hij ziek wordt, terecht bij een genezeres in het dorp Ben. De genezeres, gehuld in de huid van een enorme slang, is de teruggekeerde Maram. Zij blijkt een bijzondere en ook een heel mooie vrouw te zijn. Maram geneest Adanson en ze vertelt hem, in de blauwschemerlichte hut, haar verhaal over de aanranding door haar oom en daarna door De la Brüe. Het lukte haar te ontsnappen en daarna is ze in het dorp Ben onder de vleugels van Ma-Anta genezeres geworden. Ze wil zich wreken op haar oom.

Michel wordt hopeloos verliefd op haar, een liefde die geen toekomst heeft, immers zij is een zwarte Afrikaanse en hij een witte Europeaan. Als Maram erin slaagt zich te wreken op haar oom wordt ze aangehouden en teruggebracht naar Gorée. Adanson wil haar redden van deportatie naar Amerika maar slaagt daar niet in. Nadat Maram op hun gezamenlijke vluchtpoging is gedood, probeert Adanson Maram te vergeten. Senegal brengt hem niet meer in verrukking en steeds opnieuw wordt hij aan haar herinnerd. Vijf weken voor zijn terugkeer naar Frankrijk maakt hij nog een laatste reis over de Senegalrivier om zaden te verzamelen voor de Jardin du Roi. Hij ruikt verbrande eucalyptus en barst in tranen uit omdat hij de pijn van de herinnering niet kan verdragen. Hij steekt uit wanhoop en woede daarna het bos in brand. Terug in Frankrijk stort hij zich, om alles te vergeten, op zijn encyclopedisch meesterwerk en houdt nooit meer op met hard werken.

TITEL

Reis zonder terugkeer
of de verborgen cahiers van Michel Adanson
De Franse titel is *La porte du voyage sans retour*.

In de Nederlandse vertaling is 'de deur' weggelaten. Via deze deur naar het niets kwamen de tot slaaf gemaakten, zonder een glimp van de buitenwereld te zien, direct in het ruim van een schip terecht, bestemd voor Amerika. Van deze reis keerde nooit iemand terug. 'De reis zonder terugkeer' wordt in het boek vaker genoemd:

Maram zegt over Ma-Anta: 'Ik zette mijn voetstappen in de hare, waarbij ik haar moeite voelde om onder de zon en onder de maan vooruit te komen en ik me voorstelde hoe ze haar laatste krachten in haar reis zonder terugkeer had gestopt.' (176)

'Gebruikmakend van de verwarring die volgde lukte het me Maram bij een hand te grijpen en haar mee te trekken naar de enige open plek vóór ons, de deur die op de aanlegplaats uitkwam. We renden erdoorheen [...] Maram en ik waren de deur van een reis zonder terugkeer doorgedaan.' (211)

OPDRACHT

Voor mijn echtgenote: alle woorden zijn alleen voor jou en je zijdezachte lach
Voor mijn geliefde kinderen, voor hun dromen
Voor mijn ouders, brengers van wijsheid

MOTTO

Het motto van *Reis zonder terugkeer* komt uit de opera *Orpheus en Eurydice* van Gluck.

Eurydice – Mais par ta main ma main n'est plus pressée!
Quoi, tu fuis ces regards que tu chérissais tant!

Eurydice – Maar jouw hand omsluit niet meer de mijne!
Wat, je ontwijkt de blikken die je zo liefhad!

Gluck, *Orpheus en Eurydice*

Libretto, door Pierre-Louis Moline uit het Duits in het Frans vertaald voor de première op 2 augustus 1774 in het theater van het Palais-Royal te Parijs.

Over het waarom van dit motto en hoe het motto in de tekst verwerkt is, zie verder bij *Motieven*.

PERSONAGES

MICHEL ADANSON als oudere man, wordt door de wereld gezien als een misantropische, zwijgzame en soms onaangename geleerde. Uiterlijk: klein en mager, met vroeger lang rossig haar en sprekende ogen, nu kaal, wit vlashaar en uitdovende ogen. Hij schrijft op zijn sterfbed zijn herinneringen op in cahiers, voor zijn dochter Aglaé. Zijn laatste woorden zijn: 'Maram, Maram.' Aglaé kan deze woorden niet plaatsen.

Aglaé zelf beschrijft haar vader als een sympathieker mens: Als het voorjaar was aangebroken haalde hij haar op uit het klooster, waar ze haar opleiding kreeg, om met haar naar de Jardin du Roi te gaan. Toch voelde al die aandacht van haar vader voor de plantenfamilies, toen ze jong was, wel als een gebrek aan liefde voor haar.

'Michel Adanson was niet de man die zijn academische collega's na zijn dood hadden beschreven [...]. Aglaé vermoedde dat mensen die, zoals haar vader, eerlijkheid en rechtvaardigheid boven alles stelden en niet in staat waren het niet zo nauw te nemen met hun principes, zelfs niet om die voor hun vrienden op te offeren, in die kringen niet gewaardeerd werden. Beleefdheid en wellevendheid waren niet Adansons sterkste kant: hij mocht je of hij mocht je niet, zonder nuances' (31). Hij leest de filosofen van zijn tijd zoals Montaigne. Als Aglaé het arboretum van Balaine gaat ontwerpen helpt hij haar een halve dag per week, hij schort hiervoor zijn werkzaamheden op! Dat is bijzonder want hij had nooit tijd voor Aglaé gehad, hij was 'als vrijwillig gevangene van één van die encyclopediedromen in de eeuw van de filosofen'. Op zijn sterfbed realiseert hij zich dat al zijn harde werken ijdelheid is geweest.

De Adanson die Aglaé nog niet kent, is de jonge man die in Senegal was voor onderzoek en daar verliefd werd. Deze versie van zichzelf beschrijft hij voor haar in zijn cahiers. Michel Adanson beschrijft zichzelf als reiziger en als idealist met een open blik naar de bevolking en cultuur van Senegal. Dit lijkt niet op de houding van de andere Franse vertegenwoordigers, die zich als profiteur opstellen en die de naïveteit van de inheemse bevolking uitbuiten in hun eigen voordeel.

AGLAÉ ADANSON is de dochter van Michel Adanson en de veel jongere Jeanne Bénard. Als Aglaé negen is, scheiden haar ouders omdat vader geen tijd heeft voor zijn gezin. Eens per maand haalt Adanson Aglaé op om naar de Jardin du Roi te gaan, dan is ze volmaakt gelukkig. Ze delen de liefde voor de natuur. Ze gaat naar school bij de nonnen waar ze een goede opleiding krijgt.

Op haar zestiende gaat ze een jaar naar Engeland met haar moeder. Ze huwt op haar 17e Joseph de Lespinasse waarvan ze na een maand scheidt. Ze huwt een tweede keer, nu met Jean-Baptiste Doumet. Ze is niet gelukkig met hem, hij verwekt wel twee zonen bij haar. Aglaé is ongelukkig maar leeft op als ze op kasteel Balaine komt, dat ze gekregen heeft van Girard de Busson, haar moeders geliefde. Het wordt haar levensproject waar ze als pionierster nieuwe schoonheid in de natuur wil creëren. Ook vindt ze een nieuwe liefde, Pierre-Hubert Descotils, een mooie innemende architect die de renovatie van kasteel Balaine gaat uitvoeren. Sinds haar eerste ontmoeting met Kasteel Balaine, mijmert Aglaé erover als over een minnaar. Ze maakt schetsen en plannen voor haar arboretum. Ze betreft haar vader bij haar plannen. Hij schort zijn werkzaamheden voor een halve dag per week en ontvangt haar thuis om haar te helpen. (31) De verstandhouding tussen Aglaé en haar vader is aan het eind van zijn leven opgebloeid. Dat maakt haar spijt niet te weten wie Michel Adanson werkelijk was nog smartelijker. (16)

GIRARD DE BUSSON is de erg rijke minnaar van Aglaé's moeder Jeanne. Het is een grote, sterke, sociale en vrolijke man met mensenkennis. Na de scheiding van Adanson wonen Aglaé en haar moeder bij hem. Hij is als een vader voor haar, is in haar geïnteresseerd en betaalt haar bruidsschatten. Na haar twee mislukte huwelijken is Aglaé ongelukkig en koopt hij voor Aglaé kasteel Balaine waar Aglaé haar levenswerk van maakt.

DE HENRY'S zijn de echtelieden die Adansons huishouden doen en hem verzorgen na zijn val tot aan zijn dood. Ze informeren Aglaé over het ongeluk en ze zijn oprecht verdrietig als Adanson sterft.

LE JOYAND is een collega en vriend van Adanson. Le Joyand organiseert een ontvangst ter ere van de oude Adanson waar hij meer collega's ontmoet. Adanson ziet daar een schilderij waar een zwarte vrouw op geportretteerd is die sprekend op Maram lijkt. Als hij dan ook nog de opera Orpheus en Eurydice van Gluck hoort, komen zijn herinneringen aan Senegal in volle kracht terug. Le Joyand schrijft drie weken na Adansons dood een in memoriam dat, volgens Aglaé, van leugens aan elkaar hangt.

MARAM SECK is het op mysterieuze wijze verdwenen nichtje van Baba Seck, het dorpshoofd van een Wolofstam. Adanson raakt in de ban van het gerucht over haar terugkeer uit overzees gebied en wil haar vinden. Onder het mom van zijn botanisch onderzoek, gaat hij met hulp van Ndiak naar haar op zoek. Maram is door haar oom na een mislukte verkrachting verkocht aan De la Brüe, die haar ook wilde misbruiken. Ze weet te ontsnappen en komt terecht bij Ma-Anta, de genezeres van het dorp Ben. Maram Seck wordt de opvolgster van Ma-Anta en houdt zich verborgen onder een slangen huid.

NDIAK is 12 jaar als Adanson hem voor het eerst ontmoet. Via Estoupan de la Brüe, de directeur van de Franse bestuurspost in Senegal, wordt deze zoon van de koning van Waalo aan Adanson toegewezen, samen met een paar gewapende mannen. Ndiak gaat dienen als vrijgeleide voor Adanson in Senegal. Ndiak leert Adanson Wolof spreken. Ndiak maakt veel grapjes waarbij hij niet glimlacht. Dankzij Ndiak komt Adanson met veel mensen in contact waardoor hij veel leert over flora, fauna en gewoonten en gebruiken.

BABA SECK is het stamhoofd van de Wolofstam uit het dorp Sor en oom van Maram. Hij lijkt een wijs, ruimdenkend en welbespraakt man. Hij vertelt het verhaal van de teruggekeerde. Zijn nichtje Maram is, volgens hem, drie jaar geleden ontvoerd, daarna tot slaaf gemaakt en naar Amerika verscheept. Daarna zou ze teruggekomen zijn in Senegal. De waarheid is dat hij haar zelf verkocht heeft nadat hij zich aan haar wilde vergrijpen. Als Baba Seck Maram heeft gevonden in het dorp Ben op Kaap Verde wil hij haar doden. Maram verwacht hem echter en laat een boa het werk doen om zich te wreken.

MA-ANTA is een medicijnvrouw die Maram vindt in het bos nadat Maram gevlucht is van de boot van Estoupan de la Brüe. Ze heeft al zeven nachten Maram in haar dromen gezien. Maram zal haar geheime dochter en opvolgster worden en voor haar zorgen tot de dag waarop Ma-Anta vertrekt. Ma-Anta voltooit, naar Marams eigen zeggen, haar initiatie. 'Zij smeedde de vrouw die ik ben geworden. Ze legde me uit wie mijn faru rab was, hoe ik met hem moest samenleven, hoe ik moest voorkomen hem te beledigen of jaloers op me te maken'. (171) Ma-Anta heeft zelf twee rab, de leeuw en de hyena. Voor deze rab legt ze vis op haar dak. De dieren worden ook door anderen waargenomen.

Na drie regenseizoenen vertrekt Ma-Anta het bos in om te sterven. Na zeven dagen mag Maram haar staf gaan ophalen.

DE RAB In de wereldbeschouwing van Maram, Ndiak en de andere Senegalezen is het leven van de mens nauw verbonden met dat van hun beschermende Rab. (Hier zal ik in mijn lezing meer over vertellen.) De Rab van Maram is een boa. Als ze gevangen op de boot van De la Brüe de slangenhuid vindt, weet Maram dat haar beschermende Rab nog bij haar is.

VERTELVIJZE EN PERSPECTIEF

De roman begint met de dood van Michel Adanson vanuit zijn perspectief met een prachtige openingszin: 'Michel Adanson keek hoe hij voor de ogen van zijn dochter stierf. Hij droogde uit, hij had dorst'. Het perspectief verschuift al in hoofdstuk twee naar Aglaé, de dochter, want dat hoofdstuk begint met: 'Aglaé keek hoe haar vader stierf'. Opletten dus, want als lezer dacht je iets over deze botanicus Michel Adanson te gaan lezen. Uiteindelijk ontdekt Aglaé de cahiers van haar vader in zijn nalatenschap en lezen we mee met Aglaé. Zo leren wij, met haar, na Adansons dood een wezenlijk aspect van haar vader kennen. In de cahiers vertelt Adanson 'herbelevend' over zijn verleden en zijn tijd in Afrika, vanuit een ik-perspectief.

Zoals Diop het zelf zegt. (interview *de Volkskrant*):

Ik wilde dat de lezer, op de schouders van Aglaé, hem zou betrappen op zijn menselijkheid. En zo heb ik de roman ook gecomponeerd, via de overdracht

van zijn verhaal aan zijn dochter komt het ook bij de lezer. Zij moest zijn verhaal eerst ontdekken, verstopt in een kastje dat hij haar naliet, om het bij de lezer te doen belanden. Als zij minder van hem had gehouden en zij niet op zoek was gegaan naar persoonlijke sporen van hem, dan was het wellicht altijd verborgen gebleven.

In het verhaal dat Adanson aan Aglaé vertelt, schrijft hij soms ook op wat anderen tegen hem hebben gezegd. Deze vertellers vertellen dus eigenlijk een verhaal in een verhaal in een verhaal. Soms blijkt dat onbetrouwbaar, wat de spanning verhoogt. Zoals het verhaal van de oom van Maram, omdat Adanson het gelooft, geloven wij het ook.

Ook het relaas van Maram zelf is in een ik-perspectief geschreven, met invulling van Adansons zienswijze:

Het is ook waar dat Maram me haar verhaal niet precies zo heeft verteld als ik het je te lezen geef. Maar hoe meer ik schrijf, des te meer ik een schrijver word. Als ik me, wanneer ik vergeten ben wat ze precies tegen me zei, zo nu en dan voorstel wat haar is overkomen, is dat toch geen leugen. (155)

STRUCTUUR

Het boek bestaat uit 36 korte hoofdstukken zonder titel. Ze variëren in lengte van twee tot twaalf bladzijden. In de eerste negen hoofdstukken maken we kennis met Michel Adanson en zijn dochter Aglaé. Vanaf hoofdstuk negen gaat het over de gevonden cahiers die Michel voor Aglaé heeft geschreven. Vanaf hoofdstuk elf lezen we verder in het ik-perspectief van de jonge Adanson, passend bij de dagboekstijl. Aan het eind van het boek benoemt de oude Michel Adanson zijn nieuwe inzichten en doet zijn laatste verzoek aan Aglaé. In het allerlaatste hoofdstuk is de vrouw van het schilderij, Madeleine, aan het woord.

RUIMTE

De deur

De Franse titel is 'de deur van de reis zonder terugkeer.' Via deze deur naar het niets kwamen de tot slaaf gemaakten, zonder een glimp van de buitenwereld te zien, direct in het ruim van een schip terecht, bestemd voor Amerika. De symboliek van een deur die naar niets gaat is veelzeggend. In plaats van de deur in de titel heeft de Nederlandse versie de deur op de kaft staan.

Het huis van de slaven

Het huis van de slaven op Gorée is treffend beschreven; de sfeer is naar en beklemmend, je voelt de angst, je ruikt de gevangenis:

Ik voelde me beroerd, ik had het heel warm. Een scherpe geur van urine en uitwerpselen, waarschijnlijk die van alle angstige kinderen die er opgesloten hadden gezeten, steeg op uit de naastgelegen cel. Ik stikte haast door de bedompte lucht van ontroostbaar verdriet, de sporen van het krankzinnige vrouwengekrijs, van kinderen die bij hun moeder waren weggehaald, van broertjes die om hun zusjes huilden, van stilzwijgende zelfmoorden, die de grond van aangestampte aarde doordrenkten en uit de muren sijpelden. (214)

De hut van Maram

In het dorp Ben leeft Maram als genezeres in de hut waar ze de zieke Adanson verzorgt. De hut en de mysterieuze sfeer worden prachtig in geuren en kleuren beschreven:

Ik wist dat ik in een hut lag door het speciale luchtje dat ze allemaal hebben: een mengeling van de bloemengeuren van hun strooien dak, het leem en de gedroogde mest van hun muren en de scherpe rook van hun vuurplaats. Mijn ogen waren open in een duisternis die er geen was. Een wolk van blauwig, doorschijnend, nauwelijks waarneembaar licht leek boven me te zweven.[.] dit blauwe licht bleef steeds hetzelfde, onwezenlijk hangend in de lucht van de hut en te zwak om het interieur te verlichten. (110- 111)

TIJD

Tijd waarin het verhaal zich afspeelt

In *Reis zonder terugkeer* richt Diop zijn blik op de 18e eeuw, de eeuw van de Verlichting, waarin men driftig op zoek ging naar kennis en vooral het systematiseren daarvan. Alle materie moest geordend, alle soorten geclassificeerd. Het was ook de eeuw waarin het Westen de rijkdommen van de wereld ging exploiteren en gebruiken, en waarin Afrika onder de westerse landen werd 'verdeeld'. Het was ook de eeuw waarin miljoenen mensen door de Europeanen, waaronder de Fransen, uit West-Afrika werden weggevoerd naar de Nieuwe Wereld, om daar als slaven te worden verkocht: de 'reis zonder terugkeer'. Adanson gaat tijdens zijn onderzoek helemaal op in de Afrikaanse wereld en cultuur. Het gevolg is dat hij ziet hoe anders en waardevol de Senegalese culturele waarden zijn en dat hij begint te twifelen aan de superioriteit van de beschaving van het verlichte Europa. Hij realiseert zich dat hem een vertekend beeld van minderwaardige zwarten opgedrongen werd. Door dat verkeerde mensbeeld is het mogelijk om zonder scrupules slavernij, uitbuiting en mensenhandel goed te keuren.

- Het Afrikaanse deel van het verhaal speelt zich af van 1750-1754
- Adanson publiceert zijn reisverslag in 1757 (echt)
- Het sterfjaar van Adanson in Parijs is 1806

STIJL

Diop gebruikt een oude romantiek, die past bij de tijd waarin de roman speelt: een geheim manuscript wordt gevonden en toont de geschiedenis in een ander daglicht met zijn onthullingen en openbaringen.

In dit boek, *Reis zonder terugkeer*, speelt het taalgebruik een grote rol. Het is aan de ene kant het rijke taalgebruik van de 18e eeuw, van een geleerd man die wat omhaal van woorden nodig heeft om daar te komen waar hij wil zijn. Het is geen ouderwets taalgebruik, of vol woorden die in onbruik zijn geraakt, maar David Diop schrijft hier met volle zinnen die je meenemen naar Frankrijk in een ander tijdperk. Tegelijkertijd wordt ook Senegal tot

leven gewekt, door de Senegalese namen, de kleurrijke beschrijvingen van dorpen en wildernis en de woorden die gebruikt worden zoals: sump, toubab, baobab en maraboet.

De hoeveelheid vreemde woorden en namen zijn misschien een beetje overweldigend, maar die ervaring heeft Michel Adanson ook. Langzaam leerde hij het land en de mensen kennen tot hij zelfs niet langer droomde in het Frans, maar in het Wolof. Toen was Senegal hem niet langer vreemd.

Ook de mythe van Orpheus en Eurydice komt verschillende keren in het boek aan bod. Orpheus was een musicus, die zijn geliefde verloor en die vervolgens probeerde terug te halen uit de onderwereld. (Bij *Motieven* meer hierover.)

THEMA'S

De thema's die in dit werk van Diop terugkomen hebben alles te maken met zijn achtergrond als Frans Senegalees en zijn interesse in reisverslagen uit de 18e eeuw, een van zijn onderzoeksgebieden aan de universiteit. Ook de manier waarop Europeanen naar Afrika keken is zijn onderzoeksterrein.

Een ander wereldbeeld/kolonialisme

In 1750 gaat Adanson vol enthousiasme naar Senegal om er planten te zien, te beschrijven en te ontdekken. Hij ontmoet er echter, zoals hij zegt, vooral mensen en hun lijden.

Hoe langer zijn reis duurt, hoe meer Adanson twijfelt aan het veronderstelde gevoel van superioriteit van het verlichte Europa. Het beeld van primitieve niet ontwikkelde mensen klopt niet, ervaart Adanson. Voorbeelden hiervan zijn:

'We voeren het onbekende altijd terug op het bekende. Dat zij geen stenen paleizen hebben gebouwd, is misschien omdat ze die niet nuttig vonden. [...] De historische monumenten van de Senegalezen bevinden zich in hun verhalen, hun grappen, hun vertellingen, van generatie op generatie overgeleverd door hun geschiedzangers, de griotten.' (53)

‘Wolof, de taal die de mensen in Senegal spreken, doet niet onder voor de onze. Ze stoppen er al hun menselijke rijkdommen in: hun geloof in gastvrijheid, saamhorigheid, hun poëzie, hun geschiedenis, hun kennis van de planten, hun zegswijzen en hun kijk op de wereld. Hun taal is de sleutel waardoor ik kon begrijpen dat de zwarte mensen zich met andere rijkdommen bezighielden dan de dingen die wij najagen, verheven op onze schepen. Die rijkdommen zijn immaterieel.’ (54)

‘Daar, onder het hemelgewelf, waarvan de zwarte mensen evengoed als wij alle sterrenbeelden kennen [...]’ (60)

De reiziger als idealist of als profiteur

Diop plaatst in *Reis zonder terugkeer* de reiziger als idealist, Adanson, tegenover de reiziger als profiteur, zoals De la Brüe en de andere mensen van de Franse bestuurspost. Die handelden in ivoor, goud, Arabische gom, leer en slaven, en buiten de naïviteit van de inheemse bevolking uit in hun eigen voordeel.

Slavernij

Slavernij als thema, hierover zegt Diop in het interview in *de Volkskrant* het volgende:

De slavernij is niet het onderwerp, die vormt hooguit een gruwelijk decor, en misschien wel des te onmenselijker omdat die praktijken zo vanzelfsprekend lijken. Mijn verhaal bevindt zich op een ander symbolischer niveau. Voor mij is Adanson meer dan de historische persoon zelf; hij is vooral de vertegenwoordiger van de geest van de Verlichting, van de filosofie en de encyclopedie. [...]

Achter de grote principes van de Verlichting schuilt een gewelddadige realiteit. De slavernij kon alleen bestaan door een fundamenteel gebrek aan essentiële gevoeligheid. Classificeren, ordenen en indelen is nog geen kennen. Het bijzondere van Adanson is dat hij zich wel degelijk openstelt en gevoelig is voor het andere en onbekende, zonder te oordelen.

Bijzonder liefdesverhaal

Het boek gaat natuurlijk ook over de liefde van een witte man voor een zwarte vrouw in de 18de eeuw. Onmogelijk zoals Adanson zelf zegt:

'Als ik langer opgesloten was gebleven in de cel waar Maram had gezeten, zou zich bij mijn verdriet het moeilijke vooruitzicht hebben gevoegd om aan mijn ouders te moeten uitleggen dat ik mijn toekomstige loopbaan als academicus om zeep had geholpen uit liefde voor een zwarte vrouw. Hoeveel genegenheid hij me ook toedroeg, mijn vader zou het niet hebben aanvaard, en ik ben er ook niet zeker van of mijn moeder me het zou hebben vergeven.' (217)

De gevoelens die maken dat Adanson niet meer terug wil denken aan zijn reis naar Senegal zijn: **liefdesverdriet** om Maram, de **wanhoop** over de onmogelijkheid van zijn liefde voor haar, de **desillusie** omdat hij niets kon veranderen wat de toekomst van Maram betrof. Het **schuldgevoel** dat hij de dood van Maram zelf veroorzaakte door zijn naïeve ideeën. Ook het **verraad** dat hij voor zijn gevoel pleegde door later een positief stuk over de slavenhandel te schrijven zit hem dwars. Hij wil alleen nog maar hard werken om te vergeten. Na verloop van tijd heeft hij al deze gevoelens weggestopt en komt **eerzucht** er voor in de plaats.

MOTIEVEN

Orpheus en Eurydice

De mythe van Orpheus en Eurydice komt als motief verschillende keren in het boek aan bod. Orpheus was een musicus, die zijn geliefde verloor en haar vervolgens probeerde terug te halen uit de onderwereld. Orpheus mag op weg terug naar het leven niet naar haar omkijken, doet hij dat wel dan moet Eurydice terug naar de onderwereld. Het motto op de vorige pagina is de uitwerking van de mythe in de opera van Gluck, *Orpheus en Eurydice*.

De vergelijking in *Reis zonder terugkeer* is dat Adanson de hand van Maram, de tot slaaf gemaakte vrouw die hij zocht en waar hij van hield, vasthoudt als ze aan de dood proberen te ontsnappen. Adansons poging om Maram te redden wordt haar catastrofaal: 'Ik was haar Orpheus zij was mijn Eurydice.' Net als in de beroemde mythe verliest Adanson zijn geliefde onherroepelijk aan de dood. (250)

'Ze had me haar hand gegeven voor een bruidsmars die in een dodenmars was geëindigd. Mijn dwaasheid had haar teruggestuurd naar de onderwereld, zoals Orpheus Eurydice.' (213)

Adanson bezoekt in augustus 1774 de première van de opera van Gluck met zijn vrouw Jeanne, zij huilde om verschillende scènes. Hij hield haar hand vast en was gelukkig. (244)

In 1805 ontvangt Le Joyand Adanson thuis. Er wordt een stuk uit Glucks opera gespeeld waarop Adanson instort: 'Dat korte ogenblik, die tijd tussen leven en dood, had ik met Maram beleefd. Ik was haar Orpheus, zij was mijn Eurydice'. (250)

De golf van herinneringen overspoelt hem: 'Ik begreep toen dat schilderkunst en muziek het vermogen hebben om onze verborgen menselijkheid aan onszelf te openbaren.' (251)

Vuur

'Inwendige kraakgeluidjes die zijn einde aankondigden knetterden zachtjes in zijn hoofd, zoals bij het begin van de bosbrand die hij, meer dan vijftig jaar eerder, tegen de avond op een oever van de rivier de Sénégal had gesticht.' (7)

'Hij was mager, droog als stookhout. In het vuur van zijn doodsstrijd lichtten zijn benige ledematen het oppervlak van de lakens waardoor ze gehinderd werden steeds verder omhoog [..]'. (12)

Maram vertelt haar verhaal aan Adanson in de hut in Ben. Het ruikt daar naar wierook met de geur van verbrande eucalyptusschors. (122)

In zijn laatste weken in Senegal doet hij een laatste rivierreis. Hij ruikt verbrande eucalyptus en moet erg huilen. Hij realiseert zich dat hij in Senegal Maram niet kan vergeten en dat hun liefde kansloos was geweest. Hij ontsteekt in razernij en sticht een enorme bosbrand. (229)

Hurkzit

Bij iedere ontmoeting van Aglaé met haar vader begroet hij haar gehurkt zittend met dezelfde woorden, als om er een legende van te maken. 'Dat hij op die manier zat, in plaats van op een stoel of in een fauteuil, kwam doordat hij in de loop van de vijf jaar van zijn verblijf in Senegal die gewoonte had aangenomen.' [...] 'Aglaé was altijd oprecht verrast door de verscheidenheid aan beelden die haar vaders rituele woorden in haar hoofd konden oproepen'. (17)

Het lijkt of de hurkzit samenvalt met belangrijke inzichten en gebeurtenissen.

'Terwijl hij de aarde bleef omwerken om stekken voor haar klaar te maken [...] nog steeds gehurkt op de manier van de Senegalezen, had ze het idee gehad dat hij zichzelf onder de loep nam, als door een telescoop.' (34)

Aglaé ging midden in de kas op haar hurken zitten. [...] Ze opent de bovenste lade met de ingekraste hibiscus en vindt de dubbele bodem. Hierin vindt ze de schrijfmop met de cahiers. (43)

Wolof en de functie van taal

Adanson legt een duidelijk verband tussen het actief spreken van de taal Wolof en het voorkomen van dromen en herinneringen. Het Wolof-gevoel is slecht te vertalen in het Frans, dus nu hij, na terug te zijn in Frankrijk alleen nog Frans spreekt, vervagen ook de herinneringen.

'Alle talen, zelf de hardste, zijn zachter wanneer ze door vrouwen worden uitgesproken. En voor mij was het Wolof, dat me al een buitengewoon gevoelige taal leek, volmaakt in Marams mond. Ik was op het punt gekomen dat mijn Frans op de achtergrond was geraakt'. (154)

'Daarbij komt dat het Wolof een bondigheid heeft die het Frans mist, en dat ik iets wat Maram soms in één pakkende zin die ik me nog precies herinner tegen me zei, af en toe in drie of vier zinnen in het Frans moet weergeven. [...] Ik vertel het jou in een taal die wij gemeen hebben, mijn lieve Aglaé, maar die me scheidt van mijn jeugdliefde'. (155)

‘Omdat ik geen Wolof meer sprak, droomde ik niet meer in die taal, zoals dat een paar maanden na mijn terugkeer uit Senegal nog wel het geval was. En hoe meer deze taal die ik met Maram had gedeeld uit mijn gedachten verdween, hoe minder zij voorkwam in mijn herinneringen en in mijn dromen, alsof die twee met elkaar verbonden waren’. (239)

‘Ik had het gevoel dat ik na drie jaar in Senegal te hebben geleefd zwart werd in al mijn smaken.[...] Ik vergat dat ik wit was omdat ik steeds Wolof sprak’. (187)

GENRE

Zoals gebruikelijk is het moeilijk om de roman aan één genre te koppelen. De basis van het verhaal is de reis die Adanson naar Senegal maakte, je zou het dus een reisverhaal kunnen noemen. Historisch gezien is het boek duidelijk gesitueerd in de 18e eeuw, maar de overdenkingen en belevenissen van Adanson kunnen ook op de lezer van nu een boodschap overbrengen.

‘Lees het met toegeeflijkheid. Ik hoop dat je er aanleiding in vindt om je te ontdoen van de nutteloze last die de meeste mannen en vrouwen doorgaans aan hun leven verbinden, alsof het al niet zwaar genoeg is: die van de vooroordelen.’ (49)

Historische roman/ biofictie

Reis zonder terugkeer is in de eerste plaats een historische roman. De roman is gebaseerd op feiten, die Diop onder andere heeft gevonden in het reisverslag van Adanson. Veel personages hebben echt bestaan. Omdat het verhaal echt inzoomt op het leven van Adanson zou ook de term ‘biofictie’ van toepassing zijn. Als samentrekking van ‘biografische fictie’ is ‘biofictie’ een aanduiding voor verhalen waarvan de hoofdpersoon genoemd is naar een historisch persoon, waarbij ook de kenmerken, levensloop en/of context van deze persoon een min of meer belangrijke rol spelen in het verhaal. Het genre betreft vooral romans.

Literair reisverhaal

Een literair subgenre dat inhoudelijk bepaald wordt door het feit dat reiservaringen en de entourage van vreemde landen en volkeren er de belangrijkste elementen van vormen. De 'couleur locale' als stijlmiddel is dan ook van essentieel belang. In *Reis zonder terugkeer* zijn veel schilderij van omgeving, dialect, zeden, gewoonten, kleding en historische setting aanwezig. Heel hoofdstuk XVII geeft bijvoorbeeld een uitgebreide beschrijving van het huwelijk van de koning van Cayor. Het gaat er daarbij niet om een zo realistisch mogelijke beschrijving te geven, maar veeleer om het oproepen van sfeer en achtergronden van het vertelde en het voor de lezer aannemelijk maken daarvan. De combinatie van tijd en ruimte in *Reis zonder terugkeer* scheidt het kader waarin de liefde van Adanson voor Maram een plek heeft.

Het liefdesverhaal

Reis zonder terugkeer is natuurlijk ook een liefdesverhaal over een onmogelijke liefde tussen een zwarte vrouw en een witte man in de 18e eeuw.

'Als de wereld waarin we leefden ons de kans ertoe had gegeven, zou ik haar ooit ten huwelijk hebben gevraagd. En als ze ja had gezegd, zou ik haar gekend hebben, zoals de natuur ons daartoe uitnodigt wanneer een man van een vrouw houdt en een vrouw van een man.' (130)

'Marams overtuigingen, die ik bijgelovig vond, deelde ik niet, maar ik had wel graag mijn leven met haar willen delen. Hadden we gelukkig met elkaar kunnen zijn? [...] 'Hoewel haar zwarte schoonheid en haar wereldbeeld, onverbreeklijk verbonden met haar persoon, de eerste oorzaken van mijn liefde voor haar waren geweest, hadden mijn vooroordelen me er misschien toe gebracht haar 'wittig' te willen maken. En als Maram uit liefde voor mij erin had toegestemd een witte zwarte vrouw te worden, weet ik niet zeker of ik van haar was blijven houden.' (174)

Ontwikkelingsroman

In een ontwikkelingsromanroman wordt de aandacht gericht op de vorming van de hoofdfiguur door zijn omgeving, de culturele wereld waarin hij leeft, de scholing en de ervaringen met vrienden, familie en dergelijke.

Dikwijls wordt een idealisering gegeven van de ontwikkeling van het hoofdpersonage. Terugkijkend op zijn verleden beschrijft Adanson zijn eigen ontwikkeling van idealistisch onderzoeker naar eierzuchtig wetenschapper tot de man die hij op het eind van zijn leven is; een man met nieuwe inzichten in wat echt belangrijk is in een mensenleven.

ONTVANGST

De ontvangst van *Reis zonder terugkeer* is overwegend positief geweest, zeker in Frankrijk. Het vorige boek van Diop, het prijswinnende *Frère d'âme* was echter zo goed dat de lat erg hoog ligt en er toch steeds een vergelijking wordt gemaakt.

Hieronder enkele fragmenten uit een aantal van de vele recensies.

Beklijvende beeldspraak in reis zonder terugkeer –

Myriam van den Eynde, *Ignis webmagazine*:

Ook al is de plot van dit nieuwe boek net iets te voorspelbaar, toch weet de auteur je onder andere door verrassende, beklijvende beeldspraak te raken en mee te nemen op een reis waarvan je niet onveranderd terugkeert. Voor wie dit avontuur wil aangaan een aanrader dus. Het zijn niet die maatschappelijke thema's die het boek de moeite maken. De ontwikkeling die Adanson doormaakt is dat wel. Zijn vertrek wordt ingegeven door de passie van de verlichtingsmens: dankzij de kracht van de ratio en het vrije onderzoek de (planten)wereld in kaart brengen. Hij zou er zoals vele van zijn collega-wetenschappers zijn leven aan wijden, maar van bij zijn aankomst in Senegal kiest Adanson voor een verrassende aanpak. Omdat hij vermoedt dat de inheemse genezers over heel wat kennis beschikken over de lokale fauna en flora maakt hij zich één van hun talen eigen: met de hulp van zijn gids Ndiak, leert hij Wolof.

***Reis zonder terugkeer* – lezersrecensie van Mieke, *NCRV-gids*:**

Om eens een boek te lezen vanuit de visie van een West-Afrikaan (wel verwesterd want hij werkt aan de universiteit van Pau) vond ik een verademing. Mooi hoe Diop de mythe van Orpheus en Eurydice er ook in verweven heeft. In de opera herkent Adanson zijn kortstondige moment van

geluk met de geliefde, die hem niet aan mag kijken. Stilistisch is het niet heel bijzonder, maar inhoudelijk enorm de moeite waard, verrijkend.

Minder dan Meer dan een broer – Erik-Jan Hummel, *Tzum*:

[..] Dat is het nadeel van een dagboek ten opzichte van een roman. In het dagboek heeft Adanson ook genoteerd wat anderen hem gezegd hebben. Deze vertellers (dus een verhaal in een verhaal in een verhaal) blijken soms onbetrouwbaar en dat heeft wel een spannend effect, omdat je deze vertellers als lezer net zo gelooft als Adanson. Een tweede reden wat dit boek wat minder sprankelend maakt komt voort uit de eerste reden (dat het een ingebed verhaal is met daarin weer andere verhalen). Doordat Aglaé een dagboek leest, bepaalt Michel Adanson het verhaal en de tijd en aandacht die sommige scènes krijgen. Zo zijn de meeste spannende gebeurtenissen voorbij voordat je er erg in hebt, maar zijn de gedachten van Adanson achteraf soms wel erg wijdlopig.

Het onbekende en het bekende - Ieme van der Poel, *De Groene*:

David Diop weet in zijn romans de eenzijdigheid van onze blik op de verhouding tussen Europa en Afrika te doorbreken, aan te vullen en te nuanceren. Centraal staat de gedeelde geschiedenis van Frankrijk en Senegal. Dat het boek gelezen kan worden als aanklacht, als persoonlijke geschiedenis, liefdesgeschiedenis, als poging het perspectief in te nemen van een Fransman in 1750 die het perspectief van een Senegalees in 1750 probeert te begrijpen, zorgt ervoor dat het boek wat gaat zwabberen en de lezer niet meer precies weet waar het boek over zou mogen gaan.

In *Reis zonder terugkeer* brengt de confrontatie met een wereld waar andere culturele waarden gelden, bij de verteller, Adanson, een groeiende twijfel teweeg aan de superioriteit van de westerse beschaving: 'Wij voeren het onbekende altijd terug op het bekende. Dat zij geen stenen paleizen hebben gebouwd, is misschien omdat ze die niet nuttig vonden (...). De historische monumenten van de Senegalezen bevinden zich in hun verhalen, hun grappen, hun vertellingen, van generatie op generatie overgeleverd door hun geschiedzangers, de griot.'

Een wrang sprookjesverhaal – lezersrecensie Herreboek, *Hebban*

Een ander wereldbeeld: In het gezegende jaar 1750 gaat Adanson vol enthousiasme naar Senegal om er planten te zien, te beschrijven, te ontdekken. Hij ontmoet er echter vooral mensen en hun lijden. Hij leert dat hem al die jaren een verkeerd mensbeeld opgedrongen werd: een vertekend beeld van minderwaardige zwarten die je precies daarom zonder scrupules mag kopen en verkopen: slavernij als vanzelfsprekendheid. Hoe langer zijn reis duurt, hoe meer Adanson zich vragen stelt over dat superioriteitsgevoel van het Verlichte Europa.

DISCUSSIEVRAGEN

- 1 De vertaalde titel is *Reis zonder terugkeer*. De vertaalde Franse titel zou eigenlijk de deur naar de reis zonder terugkeer moeten zijn. Bent u het er mee eens dat de deur niet in de titel staat? Waarom zou deze keuze gemaakt zijn?
- 2 Op de cover van het boek zien we de deur naar de reis zonder terugkeer wel. Zou het gepast zijn geweest om in plaats daarvan een afbeelding van Orpheus en Eurydice op de cover te plaatsen?
- 3 Wie is volgens u de hoofdpersoon in dit verhaal, Aglaé Adanson of Michel Adanson?
- 4 Waarom heeft Adanson zijn cahiers niet gewoon in een testament aan Aglaé vermaakt?
- 5 Maakt het feit dat de hoofdpersonen gebaseerd zijn op bestaande, historische figuren het boek voor u extra interessant?
- 6 Claude-Francois le Joyand, Aglaé haat hem en ze had van hem kunnen houden (14). Waarom zou dat zo zijn?
- 7 Als we vanaf hoofdstuk XI de gevonden cahiers beginnen te lezen, lezen we vanuit het ik-perspectief van Michel Adanson. Komt u hierdoor gevoelsmatig dichter bij de persoon Michel?
- 8 Wat vindt u ervan dat Michel Adanson, als botanicus, het bos in brand zet? Begrijpt u zijn motivatie?
- 9 Wat vindt u van het personage Ma-Anta?
- 10 Waarom is er zoveel aandacht voor het gehurkt zitten van Michel Adanson?
- 11 Leren we Maram echt kennen?

- 12 Heeft het lezen van *Reis zonder terugkeer* u nieuwe inzichten verschaft ten aanzien van het koloniale verleden, waarin ook Nederland een grote rol heeft gespeeld?
- 13 Zijn er elementen in de roman die u vindt passen bij de problemen van de 21e eeuw?
- 14 De roman speelt in de 18e eeuw. Wordt het daardoor moeilijker om je in te leven in de situatie?
- 15 Had Adanson een toekomst kunnen hebben met Maram?
- 16 In deze roman worden feiten en fictie gemengd. Zijn er grenzen aan wat een schrijver mag doen?
- 17 Het eind van de roman gaat eigenlijk niet meer over Michel of Aglaé Adanson. Wat vindt u van het eind van de roman?
- 18 Systematische beschrijvingen, ambitieuze plannen en wetenschap geven geen antwoorden op levensvragen. Is de westerse mens de verbondenheid met al wat leeft en het contact met zichzelf kwijtgeraakt?
- 19 Hoe belangrijk is de rol van kunst in dit boek, bijvoorbeeld de opera van Glück en het schilderij van Mathilda?
- 20 Adanson zegt dat als je een vreemde taal leert, je jezelf in een moeite door een andere levensopvatting eigen kunt maken, die niet minder is dan die van onszelf (108). Herkent u die ervaring?

BRONNEN

Geraadpleegde sites

- www.encyclopedia.com/people/history/historians-miscellaneous-biographies/michel-adanson
- en.wikipedia.org/wiki/Michel_Adanson
- www.thoughtco.com/fun-facts-about-the-baobab-tree-1454374
- www.cairn-int.info/article-E_RHS_651_0005--michel-adanson-in-senegal-1749-1754.htm
- www.allesoverboekenenschrijvers.nl/david-diop-reis-zonder-terugkeer
- www.allesoverboekenenschrijvers.nl/tag/kolonialisme
- www.britannica.com/place/Senegal
- www.17-minute-world-languages.com/nl/wolof/?id=WRW17
- utalk.com/nl/store/wolof
- www.dbnl.org

Interview

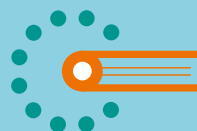
- Schrijver David Diop werpt een ander licht op de Verlichting: 'Achter de grote principes schuilt een gewelddadige realiteit', Volkskrant 24 maart 2022, Henk Pröpper

Recensies

- www.tzum.info/2022/05/recensie-david-diop-reis-zonder-terugkeer
- www.hebban.nl/recensie/herreboekt-over-reis-zonder-terugkeer
- igniswebmagazine.nl/literatuur/beklijvende-beeldspraak-in-reis-zonder-terugkeer
- www.parool.nl/kunst-media/reis-zonder-terugkeer-van-david-diop-toont-orpheus-en-eurydice-in-de-franse-koloniale-tijd~bc69a148/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F
- www.frankrijkboeken.nl/reis-zonder-terugkeer-david-diop-recensie/
- www.ncrv.gids.nl/recensie-mieke/recensie-mieke-reis-zonder-terugkeer-van-david-diop/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F&cuid=e3f14f11-5a0a-49f3-ac2e-c55
- www.uitgeverijcossee.nl/boek/Reis-zonder-terugkeer-T780.php
- www.groene.nl/artikel/het-onbekende-en-het-bekende

© 2023, Literatuurclubs Drenthe
www.literatuurclubsdrenthe.nl
Tekst: Ellie Dijkers
Redactie: Nynke van der Molen
Druk: De Bruin/De Marne
Ontwerp © Go Puck

LITERATUURCLUBS
DRENTHÉ